

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

Pavla Hubáčková

**Společenský styk v 18. století z pohledu dobových
příruček**

Social intercourse in the 18th century from the perspective of
the conduct books

Praha 2018

Vedoucí: doc. Mgr. Daniela Tinková, PhD.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své práce paní doc. Mgr. Daniele Tinkové, PhD. za cenné rady a připomínky v průběhu psaní a za laskavé vedení. Též jí vděčím za to, že mě uvedla do světa osvícenství a nadchla mě pro něj. Další poděkování patří kolegům z bakalářského semináře, kteří mi pravidelně přispívali novými podněty, a v neposlední řadě mým rodičům za jejich vytrvalou podporu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 25. května 2018

Abstrakt

Tato bakalářská práce sleduje na základě vybraných německojazyčných příruček z 18. století, jaké prostředky se doporučovaly tehdejším čtenářům k dosažení úspěšného života, co bylo přípustné a co nikoliv, jakým jednotlivým aspektům lidského chování se věnovali, a jak se lišili pohledy jednotlivých autorů na danou problematiku. Jako ústřední bod jí slouží *Klugheitslehre* Karla Heinricha Seibta, které podrobně rozebírá za pomoci obsahové analýzy a komparuje je s další literaturou. Též vymezuje některé pojmy, s nimiž dobové příručky pracují, např. *zdvořilost* nebo *chytrost*.

Abstract

Based on the 18th century German-written conduct books, this bachelor thesis studies strategies that were recommended to the then readers in pursuit of successful life; what was or was not acceptable, what parts of human behaviour they paid attention to, and how the individual authors' perspectives differed. The thesis centres around Karl Heinrich Seibt's *Klugheitslehre*, examined by content analysis and compared to other literature. It also defines some of the concepts found in the conduct books, such as *politeness* or *cleverness*.

Klíčová slova

společenský styk, mravy, *Klugheitslehre*, *zdvořilost*, *chytrost*, 18. století

Keywords

social intercourse, manners, *Klugheitslehre*, *politeness*, *cleverness*, 18th century

Obsah

1. Úvod.....	6
1.1 Cíle a vymezení práce	6
1.2 Stav bádání.....	6
1.3 Kritéria výběru pramenů a metodologie	7
2. Historický vývoj společenských příruček	9
3. Pojem zdvořilost.....	13
4. Situace v 18. století.....	16
4.1 Žánrová rozmanitost a ústřední myšlenka	16
4.2 Praktická filosofie, <i>politica privata</i> a <i>Klugheitslehre</i>	17
4.3 Vliv mravů století minulého.....	19
4.4 Další příklady produkce 18. století	20
5. Svěží vítr z Lipska.....	22
6. Seibtovy <i>Klugheitslehre</i>	24
6.1 Pojem <i>chytrst</i> a jeho typologie.....	25
6.1.1 Pravá (<i>wahre</i>) a falešná (<i>falsche</i>) <i>chytrst</i>	28
6.2 Pokrytectví a přetvářka	28
6.3 Znalost lidí.....	30
6.3.1 Smyslnost.....	31
6.3.2 Ctižádost.....	32
6.3.3 Hamižnost.....	32
6.4 Obratnost rozumu	33
6.5 Pozemský majetek	33
6.6 Přátelství	34
6.7 O půvabu, zdvořilosti a způsobnosti	34
6.8 Manželství.....	35
7. Shrnutí <i>Klugheitslehre</i>	38
8. Závěr.....	40
9. Seznam použité literatury	41
9.1 Prameny	41
9.2 Sekundární literatura	42
9.3 Encyklopedie a lexikony.....	43

1. Úvod

1.1 Cíle a vymezení práce

Ve své bakalářské práci se zabývám příručkami z 18. století, které se zaměřovaly na úspěšný společenský styk. Mým cílem je zjistit, co radili tehdejší autoři svým čtenářům, aby dosáhli štěstí ve společenském životě. Jaké chování se doporučovalo a jaké naopak zavrhovalo? Kdo byl cílovou skupinou? Kdo byli autoři těchto příruček, jakým stylem psali a z čeho vycházeli? To jsou hlavní otázky, o jejichž zodpovězení se snažím. Kvůli obsáhlosti tohoto tématu je však nezbytné je pro potřeby této práce zúžit, poněvadž analýza veškerých společenských příruček 18. století (byť jen v rámci Evropy) by dalece přesahovala nejen moje možnosti a schopnosti, ale také rozsah bakalářské práce. Stanovila jsem si tedy ústřední bod, od kterého se bude můj výzkum odvíjet. Tímto bodem jsou *Klugheitslehre*¹ Karla Heinricha Seibta. Důvodem, proč jsem si je vybrala, je několik. Zaprvé se jedná o práci, které je relevantní pro domácí prostředí, jelikož Seibt přednášel v Praze. Zadruhé byl významný domácím osvícencem, který učil a ovlivnil celou řadu dalších osobností. Zatřetí je to Seibtova obeznámenost s množstvím literatury, která se k tomuto tématu vztahuje, tudíž se mohu pokusit zjistit, nakolik jí byl ovlivněn, v čem se s vybranými tituly shoduje, nebo naopak rozchází. Tímto vymezením se též vyhýbám specifickému dvorskému ceremoniału, který by se dal mezi společenské příručky zařadit, ale cílí na úzkou skupinu, navíc ještě přesně určenou prostředím konkrétního dvora.

1.2 Stav bádání

Zaměříme-li se na společenské příručky 18. století zabývající se německojazyčným prostředím, nenajdeme v současné době bohužel příliš mnoho prací, které by se jim systematicky a komplexně věnovaly a postihly jejich rozmanitost a vývoj. Ve středu zájmu stále stojí buď ti nejznámější autoři, jako např. Knigge nebo Campe, kteří však představují jen zlomek dobové produkce, nebo knihy zaměřené obecně na morálku 18. století, jež se však mnohdy ukážou spíše jako snaha o sepsání skandálů a kuriozit šlechticů ode dvora, či příslušníků vyšších vrstev, než relevantně použitelný výzkum. Přesto se i zde

---

¹ Pojem *Klugheitslehre* by se do češtiny dal přeložit buď jako chytrosloví, nebo naučení o chytrosti. V celé práci jsem se ho rozhodla nepřekládat, ovšem další pojmy, které se ke *Klugheitslehre* vztahují, už ano.

najdou výjimky, např. práce Curta Gebauera *Geistige Strömungen und Sittlichkeit im XVIII. Jahrhundert* (1931) nebo třetí díl *A history of private life: Passions of the Renaissance* od kolektivu autorů. Důležitou prací, která částečně tyto mezery vyplňuje je habilitace německého badatele Manfreda Beetze *Frühmoderne Höflichkeit: Komplimentierkunst und Gesellschaftsrituale im altdeutschen Sprachraum* (1990). Ta se sice bohužel opírá zejména o literaturu doby barokní a 18. století se věnuje jen v jeho rané fázi, přesto však poskytuje jisté vodítko, neboť žánrový rozptyl ustavený v této době fungoval i později, i když samozřejmě došlo k jeho dalšímu vývoji.

Logickým krokem při bádání v této oblasti je seznámení se s civilizační teorií Norberta Eliase. Eliasův výzkum roztažený přes několik staletí primárně popisuje proměny tělesného chování a s nimi spojené změny v myšlení, ale zároveň se soustředí i na pojem zdvořilosti, jemuž už se věnuje širší řada badatelů. Roku 2009 vyšel sborník *Konjunkturen der Höflichkeit in der Frühen Neuzeit*, který se zabývá rozličnými podobami zdvořilosti v novověku, a jež mi posloužil jako inspirační zdroj. Celkově však sekundární literatura poskytuje spíš nástin problematiky, než její zevrubné zpracování, což badatele nutí se poměrně rychle seznámit s primárními zdroji.

1.3 Kritéria výběru pramenů a metodologie

Zasazení Seibtových *Klugheitslehre* do role výchozího bodu mi umožnilo začít kolem nich spřádat síť pramenů jako pavučinu. Po jejich podrobné analýze jsem pátrala po dalších pracích, na které se odkazují, či po autorech, jež Seibta inspirovali na studiích. Tím se mi postupně začal tvořit okruh osob a děl, které byly spojeny nejen s ústředním bodem, ale i se sebou navzájem. Zpětně se může zdát problematické, že se vlastně jedná o analýzu „jedné bubliny“, zároveň je však třeba pamatovat na to, že právě tento postup umožnil udržet pramennou základnu „na uzdě“. V průběhu bádání jsem navíc měla možnost si ověřit, že mi sekundární literatura zpětně potvrzuje hypotézy, ke kterým jsem docházela zkoumáním primárních zdrojů, tudíž že není ona „bublina“ výjimkou v tehdejší produkci, ale plnohodnotně do ní zapadá a může sloužit jako reprezentativní vzorek. Jsem si vědoma limitů textové analýzy, s níž jsem pracovala – především lze jen velmi těžko (jestli vůbec) zjistit, jaký byl reálný vliv příruček na chování obyvatel. To ovšem nic nemění na faktu, že už samotný rozbor předkládaného ideálního stavu

vypovídá řadu věcí o dobovém myšlení a jeho proměně, a s tímto na paměti vznikala i tato práce.

2. Historický vývoj společenských příruček

Příručky zabývající se mravy, zdvořilostí a správným chováním provázejí lidstvo již od antických dob. Právě antická tradice položila základ, z kterého později vycházeli mnozí autoři středověku i novověku. Nepočítáme-li antické texty, snaha regulovat chování se začala projevovat už ve 12. století. Tyto středověké texty byly povahou různorodé a obracely se obvykle na jasně vymezené publikum. Jednalo se o sbírky pokynů pro mnichy, zrcadla knížat, pojednání o zdvořilosti či rady mladistvým. Vzhledem k tomu, že ze sebe autoři navzájem čerpali, docházeli obvykle ke stejným závěrům. Dobou, kdy se snaha kontrolovat a regulovat společenské jednání rozvinula, bylo 16. století. Šlechtické dvory se staly místem komplikovaného ceremoniálu. Velký počet šlechticů bylo potřeba nějak zaměstnat, a vypracování přesných pravidel se ukázalo jako ideální způsob. S tím v podstatě přestal existovat soukromý život. *„Co do obsahu, ceremoniál zaměřený na různé činnosti dne v podstatě zajistil, že od vstávání po ukládání se do postele se děl každý krok v přítomnosti knížete, a skutečnost, že tento krok, každé gesto a především každý výrok se posuzoval podle formálních kritérií, vysvětluje, proč se příslušníci dvora nacházeli v neutuchajícím napětí.“*² Reglementováním pravidel na dvorech se zabývala věda o ceremoniálu (*Zeremonialwissenschaft*). Byly vydávány příručky, které se zaměřovaly na jednotlivé aspekty dvorského života, jako například na správné oslovování (tituláře), oděv apod. Vypracování pravidel a rady pro společenský život se však netýkaly výhradně vyšších vrstev – postupem času pozorujeme pohyb „směrem dolů“, od osob nacházejících se v blízkosti dvora, k měšťanstvu, které se právě v 18. století začalo prosazovat.³

Nový důraz na vychování vyvolal dvě tendence. Na jedné straně zvýšený společenský dohled, neboť chování bylo posuzováno skupinou. Veřejné jednání bylo nutno podrobit přísným pravidlům skrze vzdělání a různé fyzické a duševní disciplíny. Na straně druhé straně se však rozvíjela soukromá útočiště mimo společnost, v první řadě rodina. V dlouhodobém hledisku se tyto dva způsoby vývoje hluboce podepsaly na sociální praxi. Bohužel na tuto problematiku

---

² *„Die inhaltliche, auf die verschiedenen Anlässe des Tageslaufes gerichtete Ausgestaltung des Zeremoniells stellte grundsätzlich sicher, dass vom Austehen bis zum Schlafgehen jeder Schritt unter den Augen des Fürsten erfolgte, und die Tatsache, dass dieser Schritt, dass jede Gebärde und überhaupt jede Äusserung nach formalen Kriterien inhaltlich bewertet wurde, erklärt, weshalb sich die Angehörigen des Hofes in einer nie erlahmenden Spannung befanden.“* PLAUL, Heiner. *Illustrierte Geschichte der Trivialliteratur*. Hildesheim: Olms, 1983; str. 26/27

³ Měšťanstvo německé a francouzské, v Anglii a Nizozemí k tomuto procesu docházelo již dříve.

nemůžeme nahlížet takto jednoduše, protože ne vždy bylo veřejné a soukromé striktně odděleno, jak ostatně vidíme výše. Zásadní práci *O procesu civilizace* k tomuto tématu napsal Norbert Elias, který zformuloval myšlenku, abychom sociální změny a změny v chování brali jako součást civilizačního procesu. Obrátíme-li se na předpisy mravoučných příruček a literaturu o zdvořilosti, nalezneme zde sice puntičkářsky přesně zaznamenaná pravidla a doporučení, zároveň se však ocitáme před důležitým problémem – do jaké míry bylo toto dodržováno? Odpovědět můžeme jen částečně. Jako řešení se jeví snažit se vyčíst, pro koho byl spis určen a tam, kde je to možné, porovnat předpis s realitou.

Výše jsem zmínila, že zásadní dobou pro vývoj ve společenském jednání bylo 16. století. Změnám v chování lze sotva přiřít přesné datum, ale roku 1530 vyšlo dílo, které na následující tři staletí ovlivnilo celou literaturu zabývající se mravy. Jednalo se o Erasmovo *De Civilitate morum puerilium*.⁴ Útlá knížka se poprvé objevila u Johanna Frobenia⁵ v Basileji a stala se na tehdejší poměry bestsellerem. Rychle se rozšířila po celé Evropě, dočkala se mnoha vydání a také překladů. Německá verze se objevila roku 1531, anglicko-latinská bilingvní edice roku 1532, český a francouzský překlad roku 1537 a holandský 1546. Celkem existovalo přes 80 vydání a 14 překladů a k roku 1600 bylo již vytištěno a rozšířeno několik desítek tisíc kopií.⁶ Je pravdou, že Erasmův spis byl věnován Jindřichovi Burgundskému, synovi vznešené rodiny, která Erasma podporovala, ale určen byl všem dětským žákům a jejich rodičům bez ohledu na původ, neboť správnou výchovou mohli jejich děti dosáhnout vzestupu.⁷ Proto také autorovi nešlo o popsání normy, která by byla specifická jen pro určité stavy. Neurozenost se dala vyrovnat správným a elegantním chováním, „*nebot' podle Erasma žádné dítě není zodpovědné za svůj původ, ale dospělý je zodpovědný za své vystupování.*“⁸ *De Civilitate* obsahuje rady a poučení, které se zabývají nejdůležitějšími situacemi, s kterými se děti ve společnosti mohou setkat – je to vystupování na veřejnosti,

---

⁴ V pozdější době však *De Civilitate* sloužilo více jako jazyková učebnice, než mravní příručka.

⁵ ENGEL, Gisela. *Konjunkturen der Höflichkeit in der Frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main: Klostermann, 2009. Zeitsprünge. Forschungen zur Frühen Neuzeit. str. 488

⁶ ARIÈS, Philippe a Georges DUBY, ed. *A history of private life. Vol. 3: Passions of the Renaissance*. Přeložil Arthur GOLDHAMMER. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 1989; str. 172

⁷ Děti šlechty byly stále vychovávány především domácími učiteli.

⁸ „*Denn kein Kind sei – so Erasmus – für seine Herkunft verantwortlich. der Erwachsene aber für sein Auftreten schon.*“ *Konjunkturen der Höflichkeit*; str. 490/491

chování u stolu, v kostele (ačkoliv nešlo o spis náboženský a těžiště práce zcela jasně leželo ve světské oblasti), při setkáních, při hře a uléhání do postele. Ten, kdo si zvnitřní zmíněná pravidla, bude mít dobré chování a v životě ho čeká úspěch. V tomto případě platilo, že čím dříve k tomu dojde, tím lépe. Dítě představovalo nepopsanou stránku, nebylo doposud zkaženo společností a nacházelo se ve fázi zralé pro učení. Výchova měla za úkol zformulovat nitro i fyzické projevy. Důraz se kladl na výraz i držení těla. Hned na začátku *De Civilitate* je popis správného výrazu tváře. Ideálem byl pohled jemný, uctivý a slušný, protichůdným výrazům, jako například divokému, pronikavému nebo naopak tupému se přisuzovaly negativní vlastnosti typu sklon k násilí, prchlivost či lenost. Co se týče tělesných projevů, zavrhovalo se cokoliv, co by člověka jakkoliv připodobnilo ke zvířeti – namátkou můžeme zmínit koňský smích nebo kachní chůzi.

Erasmův spis nebyl originální, ale to ani nezamýšlel. Jeho autor čerpal z antických a středověkých předchůdců, podle potřeby si vypůjčoval přísloví, lidová rčení a bajky, jejichž platnost byla univerzální a nikterak nepodléhala dobové módě. *De Civilitate* bylo inovativní v tom, že se snažilo určit pravidla platná pro všechny bez rozdílu. V minulosti byly zvyky určitého prostředí vytyčeny coby normy, ale Erasmus usiloval o vytvoření univerzálně platných mravů, které by fungovaly jakožto prostředek společenské transparentnosti, jenž považoval za nutný předpoklad k širšímu společenskému styku.⁹ Jeho práce nabádala k tolerantnosti, což krásně ilustruje i tento citát, jehož je autorem: „*Pravá zdvořilost spočívá v tom, že sobě nezůstanete nic dlužní a ostatním ledacos odpustíte.*“¹⁰

Zájem o mravoučnou literaturu Erasma přetrval a výuku správného chování postupně převzaly školy, což ovšem nebyl původní záměr. Erasmus upřednostňoval domácí prostředí, neboť právě tam dítě mohlo napodobovat správný příklad rodičů. Protestanti byli v tomto ohledu pesimističtější – autoritu rodiny samozřejmě nezpochybňovali, ale nutnost té správné disciplíny mohla zajistit jedině škola. Postupně tak během 16. století školy začaly vyučovat zdvořilost a pojednání o ní se stala jedním z prvků základního vzdělání. K tomu byla přidružena též výuka psaní. Zdvořilostní spisy ovlivnily i tiskařskou praxi – určitý typ francouzských tiskařských písmen se od 16. století nazýval „civilité“ a

---

9 *A history of private life*; str. 171

10 „*Das ist die wahre Höflichkeit, selbst nichts schuldig zu bleiben und die Fehler der anderen nachsichtig zu behandeln.*“ *Konjunktoren der Höflichkeit*; str. 494

celý žánr ovlivněný Erasmem a zabývající se zdvořilostí (civilité nebo civilité puerile) byl až do konce 18. století tištěn těmito typy.¹¹ Zdvořilostní spisy coby učební materiály se nestaly výsadou protestantských oblastí, ale brzy je přijala i katolická reformace.¹²

Z prostředí italské renesance vyšly dvě dodnes slavné práce. Je to *Dvořan* Baldassara Castiglioneho a *Galateo, aneb o mravích* Giovanniho della Casa. Právě o *Galateovi* prohlásil J. Burckhardt ve své *Kultuře renesance v Itálii*, že je „*krásně a duchaplně napsaným úvodem, jak dobře žít, úvodem do jemnocitu a taktu vůbec (...), a že dokonalejší dílo o mravech staré Evropy ostatně nenajdeme.*“¹³ Galateo se stal v Itálii synonymem pro dobré chování a pravidla společenského styku, stejně jako později *Knigge* v Německu. Castiglioniův *Dvořan* se inspiroval Boccacciiovým *Dekameronem* a formou rozhovorů vytvořil ideál dokonalého člověka.

V 17. století se kulturní vliv přelil do Francie a odtud do zbytku Evropy. Zejména v Německu vznikaly rychle překlady francouzských příruček a jejich obsah se pak následoval do puntíku. Módním slovem se stala galantnost, jako ideál nenuceného půvabného chování, kterým se člověk snadno stal oblíbeným; tato móda přetrvávala ještě do počátku 18. století. Společensko-morální problémy zpracovávala řada renomovaných autorů a jen v německém prostoru to byly desítky, navíc existoval velký žánrový rozptyl, a tak vznikalo skutečně velké množství prací.

---

¹¹ ELIAS, Norbert. *O procesu civilizace: sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny chování světských horních vrstev na Západě*. Přeložil Josef BOČEK. Praha: Argo, 2006. Historické myšlení, sv. 34; str. 122

¹² Např. dívčí škola založená v Lotrinsku Pierrem Fourierem na počátku 17. století. Ke konci století byly v Lyonu vytvořeny dobročinné školy pro chudé městské děti, za kterými stáli Charles Démia a později křesťanští bratři založení Jeanem-Baptistem de la Sallem.

¹³ BURCKHARDT, Jacob Christoph. *Kultura renesance v Itálii*. V Praze: Rybka, 2013; str. 275

3. Pojem zdvořilost

Společenské příručky nepředstavují pouze etketu, tedy normativní soubor pravidel společenského chování, ani se neomezují jen na pouhý návod ke správnému vykonávání společenských úkonů, jako je stolování nebo konverzace. Jejich obsah je mnohem komplexnější – zasahuje do oblasti praktické filozofie, politiky a psychologie. A i když v 18. století nabývají na rozmanitosti, stále se v nich objevují jisté klíčové pojmy. Jedním z nich je zdvořilost (v zahraniční literatuře pod pojmy *civility/politeness*, *civilité/politesse*, *Zivilität/Höflichkeit*), jako jeden z ústředních bodů děl o dobrých mravech a způsobilém chování. Jakožto subjektivní veličina není zdvořilost lehkou definovatelná a podle Brity Rang a Johannese Süßmanna „*byla vždycky sporná.*“¹⁴ Neexistuje norma, která by jasně určila její podobu nebo účel, a jako řešení se tedy jeví výzkum jednotlivých pojetí. Zdvořilost se rozvinula tam, kde se chování neurčovalo ani předpisy ani ceremoniálem, a to bylo možné nejprve ze strany dvorské kultury (tedy pohyb shora). V tomto celkovém smyslu se směřovalo k zprostředkování, komunikaci, prezentaci sebe sama. Zájem o zdvořilost se projevoval ve vlnách – rozkvět zájmu v 16. století spojený s humanismem, útlum ve století následujícím a vrchol v 18. století.

Norbert Elias tvrdí, že pojem zdvořilost (*civilité*) získal pro západní společnost význam v době, kdy se rozpadala rytířská společnost a jednota katolické církve. Specifický ráz a funkce zdvořilosti spadá do 16. století a souvisí s Erasmovým spisem *De Civilitate*¹⁵. Tehdy dal Erasmus slovu *civilitas* nový rozměr a toto slovo se v Erasmově smyslu upevnilo. Zdvořilost je to, co předchází civilizaci, což dokazuje i odvození tohoto pojmu z anglického *civility*, francouzského *civilité*, italského *civiltà* nebo německého *Zivilität*.¹⁶ Do našeho dnešního pojmu zdvořilost vešlo několik tradičních proudů: vedle antické *urbanitas* také středověké *höveschheit*, vedle francouzské absolutistické *courtoisie* také anglické republikánské *politeness* a osvícenské *Zivilität*.¹⁷

---

¹⁴ „*Höflichkeit war immer schon umstritten.*“ *Konjunktoren der Höflichkeit*; str. 160

¹⁵ *O procesu civilizace*; str. 121

¹⁶ *tamtéž*; str. 122

¹⁷ *Konjunktoren der Höflichkeit*; str. 165

To, že je zdvořilost obtížně definovatelná, neznamena, že by její definice neexistovaly. Heslo zdvořilost (*Höflichkeit*) obsahuje například *Universal-Lexicon* Johanna Heinricha Zedlera, který vycházel v letech 1734 – 1753. Zedler pojímá zdvořilost vlastně jako strategii, díky které člověk může získat osobní výhody a zavázat si přátele i nepřátele. Oklamáním protějšku lze dosáhnout zamýšleného cíle a zároveň se neocitnout v roli očividně vypočítavé, a tedy neoblíbené osoby. Johann Christoph Adelung tomuto druhu zdvořilosti říká *schlaue Höflichkeit*, vychytralá zdvořilost. „*Vychytralá zdvořilost poskytne všem všechno, aby na oplátku od všech všechno získala.*“¹⁸ Zedlerovo pojetí nesdíleli zdaleka všichni autoři 18. století, kritizuje ho například Rousseau v díle *Emil, čili o výchování*: „*Pravá zdvořilost záleží v tom, abychom projevovali ostatním lidem svou dobrou vůli. Máme-li tuto dobrou vůli v sobě, projeví se i zevnějškem. Jenom pro toho, kdo nemá této dobré vůle, jsme nuceni činiti umění ze způsobu zevnějšku. Nejšťastnější následek obvyklé zdvořilosti jest ten, že vyučuje umění, jak napodobit ctnost, aniž bychom byli skutečně ctnostnými. Vštípí-li se nám výchováním lidskost a smysl pro dobročinnost, vštípí se nám zároveň zdvořilost, nebo spíše nebudeme ani zdvořilosti potřebovat.*“¹⁹ Na jedné straně stojí tedy přizpůsobivost a pružnost hraničící s přetvářkou, na straně druhé je požadavek se této interpretace zdvořilosti vyvarovat a ukázat své pravé já, být nenucený a upřímný.

Vztahem zdvořilosti a ctnosti se zabýval i Kant. „*Kant zdůrazňuje v Antropologii v pragmatickém ohledu, že zdvořilost je oproštěna od klamu.*“²⁰ „*Zdvořilost (politesse) je zdání blahosklonnosti, které vzbuzuje náklonnost. Poklony (Complimente) a celá dvorská galantnost spolu se slovními ujištěními o nejvřelejším přátelství nejsou sice zrovna vždy pravdou (Moji milí přátelé, neexistují přátelé! Aristoteles), ale proto také nutně neklamou, poněvadž každý ví, za co je má považovat, a to zvláště proto, že tato zpočátku prázdná gesta laskavosti a úcty vedou postupně k pravému přesvědčení tohoto druhu.*“²¹ Společnost se však bez tohoto

---

¹⁸ „*Die schlaue Höflichkeit gibt allen alles, um von allen wiederum alles zu erhalten.*“ Dostupné online z: http://lexika.digitale-sammlungen.de/adelung/seite/bsb00009132_00625

¹⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil, čili, O výchování*. 3. vydání, zrevidované. Olomouc: R. Promberger, 1926. přeložil a poznámkami opatřil Antonín Krecar; str: 399

²⁰ „*Kant betont in der Anthropologie in pragmatischer Hinsicht (1798), dass Höflichkeit frei von Betrug sei.*“ *Konjunkturen der Höflichkeit*; str. 161

²¹ „*Höflichkeit (Politesse) ist ein Schein der Herablassung, der Liebe einflösst. Die Verbeugungen (Complimente) und die ganze höfische Galanterie, sammt den heissesten Freundschaftsversicherungen*

zdání neobejde – je to nevyhnutelná forma komunikace a podle toho je s ní potřeba nakládat. V pojetí zdvořilosti hraje roli i protichůdný pár „kultura“ a „civilizace“. Podle Kanta přísluší myšlenka mravnosti kultuře, kdežto její pouhé zdání ve smyslu vnější slušnosti a cti je otázkou civilizovanosti.²²

---

mit Worten, sind zwar nicht eben immer Wahrheit (Meine lieben Freunde: es giebt keinen Freund! Aristoteles), aber sie betrügen darum doch auch nicht, weil ein Jeder weiss, wofür er sie nehmen soll, und dann vornämlich darum, weil diese anfänglich leeren Zeichen des Wohlwollens und der Achtung nach und nach zu wirklichen Gesinnungen dieser Art hinleiten.“ KANT, Immanuel. Anthropologie in pragmatischer Hinsicht. Leipzig, 1838; str. 43

²² *O procesu civilizace; str. 71*

4. Situace v 18. století

4.1 Žánrová rozmanitost a ústřední myšlenka

Rozdělení literatury předepisující správné chování je nelehký úkol. Částečně je to i jazykový problém, protože čeština pro řadu žánrů nemá přesné označení a musí si vystačit s opisy, kdežto němčina je v tomto ohledu mnohem šikovnější. Manfred Beetz, ačkoliv těžiště jeho práce spočívá v době barokní a raném 18. století, ji dělí na tři hlavní skupiny. První skupina je podle něj zakotvena v širším poli společenské literatury. Druhá skupina je svázána se společenskou literaturou úžeji. Do třetí skupiny zařazuje barokní komunikační teorie²³ s jejich různými podobami. Problematické je, že mnohdy se jednotlivé žánry překrývají, přesto je toto dělení dobrým výchozím bodem a považuji ho za funkční.

Do první skupiny patří *Klugheitslehre*, politicko-psychologické příručky, dále spisy či kázání o vedení domácnosti, rodičovské rady a manželská zrcadla. Do druhé skupiny zařazuje Beetz příručky slušného chování²⁴, „*pod kterými v užším slova smyslu rozumí normativní pokyny, které ve formě dialogu nebo traktátu obsáhle informují buď příslušníky určité společnosti, nebo širší sociální vrstvy, o očekávaném společenském chování a snaží se je zavázat k specifické úrovni chování, která bude odpovídat době*“²⁵, dále příručky k výchově šlechtických potomků,²⁶ dvorské školy²⁷ a na závěr popisy správného stolování a antigrobiánské satiry. Podle Beetzova dělení je tedy těžiště této práce v první skupině. Čím by se dala charakterizovat a co je jejím ústředním tématem či nosným prvkem? Apel na to žít chytře a zároveň mravně a křesťansky. Mnohé prozrazují už samotné názvy příruček, které slibují, že čtenář získá návod, jak žít rozumně, jak se chovat chytře, jak se chytře zařídit, aby dosáhl štěstí apod.

---

²³ Kommunikationslehre.

²⁴ Anstandsbücher.

²⁵ „*Unter Anstandsbüchern im engeren Sinn seien normative Anweisungen verstanden, die entweder alle Angehörigen einer Gesellschaft oder doch breitere soziale Schichten in Dialog- oder Traktatform über die gesellschaftlich erwarteten Umgangsformen umfassend informieren und auf sie zu verpflichten suchen, um so ein spezifisches, zeitgemäßes Verhaltensniveau zu garantieren.*“ BEETZ, Manfred. *Frühmoderne Höflichkeit: Komplimentierkunst und Gesellschaftsrituale im altdeutschen Sprachraum*. Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1990. Germanistische Abhandlungen (Stuttgart, Germany), 67; str. 44

²⁶ Hofmeisterlehre.

²⁷ Hofschulen.

4.2 Praktická filosofie, politica privata a Klugheitslehre

Důležitou roli v procesu reglementace chování, vztahu k ostatní lidem i k sobě samému hraje filosofie, v užším slova smyslu pak praktická filosofie. Ta svým působením přináší do oblasti společenských příruček zvědečtění a větší systematickosti. Zároveň se snaží minuciózně popsat obrovské množství jevů, souvisejících s lidským životem, a rozdělit je do přesných kategorií, a to do té míry, že si jimi čtenář leckdy musí připadat zavalen.

Podle J. G. H. Federa²⁸ „není všeobecná praktická filosofie, z pohledu hlavních částí jejího obsahu, nic menšího, než nová věda.“²⁹ Tato disciplína byla záležitostí zejména profesorů, kteří vyučovali v severoněmeckých městech, kde se nacházela osvícenská centra. Z hlediska literatury, kterou zmiňuje přímo Seibt, a která mi posloužila jako základní korpus ke zkoumání problematiky, sem spadá hlavně Lipsko, Göttingen či Halle.

O čem však vlastně praktická filosofie pojednávala? V zásadě pokrývala tu část filosofie, jejíž obsah se týkal běžného každodenního života a dávala důraz na reálné využití. Čtenář se tak seznámil s motivací a vlastnostmi lidí, povinnostmi a právy, ctnostmi a chytrostí, morálkou a vztahy mezi jednotlivými složkami. Do praktické filosofie spadala i disciplína nazývaná *Klugheitslehre*, která na společenské chování měla nejužší vazbu. Přesnější vymezení, co vše do praktické filosofie zahrnout, či nikoliv, záviselo na jednotlivých autorech. Vzhledem k tomu, že ti byli zároveň univerzitními profesory či pedagogy, koncipovali své práce tak, aby je současně mohli použít při přednáškách. Tato skutečnost vyžadovala spolehlivý systém, podle kterého by se dalo dobře vyučovat. Pro příklad si můžeme srovnat, jak praktickou filosofii člení J. G. H. Feder, Ch. A. Crusius³⁰ a Ch. Wolff³¹. Feder zahrnuje všeobecnou praktickou filosofii, přirozené právo, etiku a *Klugheitslehre*, Crusius telematologii (věda o vůli, která ho podle jeho tvrzení obzvláště zaujala), etiku, přirozenou morální teologii, přirozené právo a *Klugheitslehre*; praktickou filosofii

---

²⁸ Johann Georg Heinrich Feder (1740 – 1821), profesor filosofie na univerzitě v Göttingenu, jeho spisy byly hojně čteny a staly se nezbytnou pomůckou při výuce.

²⁹ „Die allgemeine praktische Philosophie ist zwar, nach den Hauptstücken ihres Inhaltes betrachtet, nichts weniger, als eine neue Wissenschaft.“ FEDER, Johann Georg Heinrich. *Lehrbuch der praktischen Philosophie*. Vierte vermehrte und verbesserte Auflage. Göttingen, 1776; Vorrede 2. dvoustrana

³⁰ Christian August Crusius (1715 – 1775), profesor filosofie a teologie na univerzitě v Lipsku, odpůrce leibnizovsko-wolffiánské filosofie.

³¹ Christian Wolff (1679 – 1754), jeden z nejvýznamnějších německých filosofů své doby a matematik, považuje se za spojovací článek mezi Leibnizem a Kantem. Ovlivnil celou řadu dalších myslitelů, mezi jinými i Seibta.

obecně se zabývá hlavně v úvodu, takže jí nevěnuje už speciální kapitulu. Jak vidíme, u obou autorů fungovaly *Klugheitslehre* jako samostatný oddíl. Wolff, s tím že předpokládal znalost logiky, rozdělil praktickou filosofii na etiku, ekonomiku a politiku.³² Politika ale nemusela být nutně vnímána jen ve smyslu veřejného vládnutí. Jako příklad si můžeme vzít Ch. A. Heumanna³³ a jeho *Der politische Philosophus*.³⁴ V tomto díle se autor zabývá *osobní politikou*³⁵ a definuje samotnou podobu *politika (politicus)*. V první řadě vymezuje to, čím *politicus* není, ale lidmi za něj často považován bývá. Mylné je tedy považovat za *politika* člověka, který lichotí a přetvařuje se, aby se zalíbil, toho, kdo si lží a podvodem obstarává světské výhody. Machiavellistický přístup s heslem „účel světí prostředky“ byl univerzálně opovrhován. Stejně tak nestačí, aby se *politicus* pouze navenek dobře choval, byl galantní v oblékání a vyznal se v komplimentech – to je pouze jeho malá součást. Pravým *politikem* byl míněn člověk, jehož cílem je vnější štěstí, řídí se etikou a zásadami křesťanského chování.

Stejně pojímá politiku i Ch. Thomasius³⁶ v *Kurtzer Entwurf der politischen Klugheit*³⁷.

Pokud srovnáme osobní politiku 18. století a *Klugheitslehre*, zjistíme, že mají stejný cíl – tedy poučit čtenáře o tom, jak se chovat, aby vedl úspěšný život – i stejný obsah. Při komparaci jednotlivých *Klugheitslehre*, můžeme zároveň konstatovat, že se od sebe autoři výrazně neliší, a pokud odlišnosti přece jen pozorujeme, je to způsobeno dobou vzniku jednotlivých prací. Celková malá míra odlišnosti může být způsobena tím, že mravní normy a maximy jsou ze své podstaty univerzální, a v případě odchylky od nich by byla porušena podstata *Klugheitslehre*, jakožto disciplíny založené na morálním jednání. Sami autoři

---

³² VÍT, Petr. Karl Heinrich Seibt a estetika napodobování: Kapitola z dějin obecné estetiky na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. H, Řada hudebněvědná*. 1985. 1984; str. 27 - 31.

³³ Christoph August Heumann (1681 – 1764), teolog, filosof a polyhistor, působil jako profesor na univerzitách v Jeně a Göttingenu.

³⁴ HEUMANN, Christoph August. *Der Politische Philosophus. Das ist/ Vernunftmäßige Anweisung Zur Klugheit Im gemeinen Leben*. Zu finden In Franckfurt und Leipzig, 1714.

³⁵ Běžně používané je označení *politica privata*.

³⁶ Christian Thomasius (1655 – 1728), právník a filosof, profesor nejprve v Lipsku, posléze rektor nově založené univerzity v Halle, která se pak stala jedním z center osvícenství.

³⁷ THOMASIUS, Christian. *Kurtzer Entwurf der Politischen Klugheit/ sich selbst und andern in allen Menschlichen Gesellschaften wohl zu rathen/ und zu einer gescheiden Conduite zu gelangen; Allen Menschen/ die sich klug zu seyn düncken/ oder die noch klug werden wollen/ zu höchst=nöthiger Bedürfnis und ungemeynem Nutzen/ aus dem Lateinischen des herrn THOMASII übersetzt*. Franckfurt und Leipzig, 1710.

zdůrazňují, že v oblasti morálky se nic nového vymyslet nedá, přesto však nepolevují ve vydávání nových a nových spisů na toto téma, čímž potvrzují jeho aktuálnost. Připočteme-li, že mnoho z těchto prací vyšlo ve více vydáních, znamená to, že stále musela existovat i poptávka ze strany čtenářů.

V souvislosti s obsahem *Klugheitslehre* jsem si kladla otázku, proč se autoři vyhýbají pravidlům etikety. Domnívám se, že je to kvůli tomu, aby *Klugheitslehre* nepřišly o punc nadčasovosti. Heumann pravidla etikety nechtěl rozvádět do hloubky, protože si byl vědom toho, že se mění s dobou. Narážel při tom na Erasma – ten, kdo by ho chtěl do puntíku následovat i v 18. století, se akorát zesměšní.

4.3 Vliv mravů století minulého

Proč všichni tak houževnatě zdůrazňovali mravnost a křesťanské ctnosti, se dozvíme, vrátíme-li se zpět do 17. století. V této době byly společenské spisy mnohem utilitárnější a bezohlednější a zcela odpovídaly výroku Thomase Hobbesa „*Homo homini lupus*“. V německých zemích, kde nebyl Hobbes příliš známý, se prosadil na stejném principu stojící spis španělského jezuita Baltasara Graciána *Příruční orákulum a umění moudrosti* (1647), jež obsahuje celkem 300 krátkých pouček. Už rok po španělském vydání ho diplomat Amelot de la Houssaie přeložil do francouzštiny, ale pozměnil při tom název na *L'homme de Cour* a přidal věnování Ludvíku XIV. Toto vydání pak posloužilo jako odrazový můstek pro další překlady, včetně německých. Orákulum ve svých přednáškách reflektoval i Christian Thomasius, když se „*obracel proti napodobování francouzských kulturních vlivů*“³⁸. Ještě v první polovině 18. století patřila znalost *Orákula* k běžné intelektuální výbavě muže velkého světa.³⁹ Utilitaristický přístup s nastupujícím osvícenstvím samozřejmě nezmizel jako mávnutím kouzelného proutku, ale nešlo již o převládající element společenských příruček. Zatímco tak byl Mazarin v *Breviáři politiků* schopen doporučit, aby čtenář v případě nouze zapálil dům⁴⁰, o století později by se s pochopením nejspíš neseťkal. Kritickou básní *Heutige Weltkunst* se k dobové situaci vyjádřil Heinrich von Logau.

---

³⁸ GRACIÁN, Baltasar. *Příruční orákulum a umění moudrosti*. Přeložil Josef FORBELSKÝ. Praha: Odeon, 1990; str. 190

³⁹ V této době došlo i k dalším překladům.

⁴⁰ Kapitola *Být na útěku*. „*Jsi-li kdesi uvnitř domu, zaříd', aby se tvůj doprovod vzdálil, a založ požár, aby si tví pronásledovatelé mysleli, že jsi v něm zahynul.*“ MAZARIN, Jules. *Breviář politiků*. Přeložil Josef SPAL. Praha: Linde, 2002; str. 90

„Anders sein und anders scheinen,
Anders reden, anders meinen,
Alles loben, alles tragen,
Allen heucheln, stets behagen,
Allem Winde Segel geben,
Bös' und Guten dienstbar leben,
Alles Thun und alles Tichten,
Blos auf eignen Nutzen richten,
Wer sich dessen will befleißigen,
Kann politisch heure heißen.“⁴¹

4.4 Další příklady produkce 18. století

Dalším osvícenským proudem, který se věnoval společenskému chování, byli filantropisté, z nichž k nejznámějším patřili J. B. Basedow⁴² a J. H. Campe⁴³. I oni sledovali stejný cíl, tedy „šťěstí lidí a individuální prospěch, kdy blaženost člověka je neoddělitelně spjata s ctností.“⁴⁴ Jejich pozornost se však primárně zaměřovala na výchovu mládeže.

Bylo by ovšem chybou myslet si, že oblast společenských příruček byla doménou výlučně univerzitních vzdělavců. Zářným příkladem je *Umgang mit Menschen*⁴⁵ A. Knigga⁴⁶ z německého prostředí nebo anglické dopisy lorda Chesterfielda adresované jeho synovi.⁴⁷ Obě tyto práce byly populární v době vzniku a jsou známé dodnes, název *Knigge* se dokonce v němčině vžil jako synonymum pro etiketu. To je poněkud paradoxní, protože nejde ani tak o příručku etikety, jako o

---

⁴¹ GEBAUER, Curt. *Geistige Strömungen und Sittlichkeit im XVIII. Jahrhundert: Beiträge zur deutschen Moralgeschichte*. Berlin: Wegweiser-Verlag, 1931; str. 16

⁴² Johann Bernhard Basedow (1724 – 1790), filosof a pedagogický reformátor, zakladatel výchovného ústavu Philanthropinum.

⁴³ Joachim Heinrich Campe (1746 – 1818), pedagog, autor výchovné literatury pro děti a mládež.

⁴⁴ ŠTVERÁK, Vladimír. *Johann Bernhard Basedow a jeho filantropinum*. Praha: SPN, 1980; str. 7

⁴⁵ Do češtiny přeloženo v 19. století pod názvem *O obcování s lidmi*.

⁴⁶ Adolph Knigge (1752 – 1796), syn zchudlého šlechtice. Po studiu práv v Göttingenu pracoval ve státních službách. Über den Umgang mit Menschen vydal roku 1788.

⁴⁷ Mezi lety 1737 a 1768 adresoval lord Chesterfield svému nemanželskému synovi zhruba 430 dopisů, kde se mu snažil radit, jak se stát mužem velkého světa a gentlemanem. Tyto dopisy původně nebyly určeny k vydání, ale poté, co se vdova po jeho nemanželském synovi dostala do obtížné finanční situace, došlo k jejich publikování v roce 1774. Ač si získaly velkou popularitu, dočkaly se i kritiky z řad současníků. K přehledu je zařazuji z toho důvodu, že byly ve své době známé i v německém prostředí.

pedagogicko-psychologický návod, jak zacházet s různými typy lidí.⁴⁸ Kvůli popularitě této práce se u ní na chvíli zastavím a shrnu krátce její cíle.

Knigge dochází k tomu, že ti nejchytřejší a nejduchaplnější často ve společenském styku selžou, podnikají neuvážené kroky nebo se nechají podvést. Jejich neutěšená situace je způsobena tím, že jim schází umění jednat s lidmi. To spočívá ve schopnosti zachovat se podle temperamentů, názorů a sklonů lidí, zároveň se vyhnout neupřímnosti a planému lichocení, dokázat se nenuceně naladit na tón společnosti, ale neztratit svéráz. A tak se Knigge pouští do popisu správného jednání mezi všemi myslitelnými typy lidí, přičemž nezapomíná na zásadu „poznej sám sebe“ a radí, jak by se měl čtenář chovat k sobě samému. Hlavní myšlenkou se *Umgang* liší od návodů, jak žít chytře, velmi málo. Nepracuje však s takovou šíří témat a nesměruje k filosofii. V neposlední řadě je na dobové poměry stručný, aniž by vynechával cokoli důležitého. I to nepochybně přispělo k jeho oblíbenosti.

V přístupu ke společenským příručkám by se nemělo zapomínat ještě na jeden aspekt. Osvícenští filozofové 18. století se usilovně zabývali myšlenkou hledání štěstí a dodržování předpisů společenských příruček bylo jednou z možností, jak ho nalézt. Nově se honba za štěstím netýkala jen mužů velkého světa, ale i jejich protějšků z řad měšťanstva. Optimistický přístup k člověku vyjadřuje Knigge výrokem, že „*světu a lidem by měly být poskytnuty předpisy pro šťastný, klidný a užitečný život.*“⁴⁹

---

⁴⁸ Kuriozitou je, že kromě lidí je zde obsažena i drobná kapitalka a vztahu ke zvířatům, kde Knigge kritizuje zejména krutost vůči nim.

⁴⁹ „(...) daß Vorschriften zu einem glücklichen, ruhigen und nützlichen Leben in der Welt und unter den Menschen gegeben werden sollen.“ MAX, Rychner. Über den Umgang mit Menschen. *Schweizer Monatshefte : Zeitschrift für Politik, Wirtschaft, Kultur*. 1964-1965, č. 2; str. 160, dostupné online z <http://doi.org/10.5169/seals-161605>

5. Svěží vítr z Lipska

Byl to právě Karl Heinrich Seibt⁵⁰, kdo na Karlo-Ferdinandově univerzitě propagoval myšlenky severoněmeckého osvícenství a seznámil české prostředí s řadou významných, nejen německých, osobností. Po absolvování piaristického gymnázia v Kosmonosích šel studovat na pražskou univerzitu filosofii a práva, a přestože zde oboje absolvoval, mnohem větší vliv na něj mělo studium v jednom z center osvícenství, Lipsku. Zde ho ovlivnily hlavně přednášky J. Ch. Gottscheda a Ch. F. Gellerta. Zpět do Prahy si přivezl zálibu zejména v krásných vědách, i když v souladu s dobou byl jeho záběr veliký. Poté, co se obrátil s prosbou na Marii Terezii, byl roku 1763 jmenován mimořádným profesorem krásných věd a připsal si hned několik prvenství – jako první na pražské filosofické fakultě přednášel německy, nepatřil k jezuitům a byl laikem. V této době ještě působil jakožto nehonorovaný profesor. Kladné vyřízení žádosti podpořilo i stanovisko gubernia, které v náčrtu Seibtových přednášek vidělo potenciál při výchově učených a pro stát užitečných poddaných.⁵¹ Ke krásným vědám patřila morálka, vychovatelství, německý sloh a historie s pomocnými vědami.⁵² Všechny zdroje se shodují, že Seibtovy přednášky zamávaly v pozitivním slova smyslu pražským univerzitním prostředím. Prý se na ně doslova „*hrnuly zástupy mládeže i dospělých*“.⁵³ Seibtovi příznivci se nazývali seibtiáni (Seibtianer), jejich protipólem byli borniáni (Bornianer) seskupení kolem osoby Ignáce Borna. Seibt se orientoval na německé myšlenkové proudy, kdežto Born prosazoval rakouský směr. Po několika letech bezplatného vyučování si Seibt výrazně polepšil, když ho roku 1771 jmenovali profesorem veřejným a řádným s platem 1200 zlatých.⁵⁴ Kromě pozice na univerzitě zastával Seibt od roku 1766 do zrušení jezuitského řádu roku 1775 úřad arcibiskupova sekretáře a získal též profesuru církevních dějin v pražském semináři. Poté se stal ředitelem gymnázií v Čechách, pro která vypracoval nové osnovy, a filosofického studia v Praze. Od roku 1772 působil též v cenzurní komisi.

---

50 Karl Heinrich Seibt (21.3. 1735 Marienthal, Horní Lužice – 2.4. 1806 Praha)

51 HLOBIL, Tomáš. *Výuka dobrého vkusu jako státní zájem: počátky pražské univerzitní estetiky ve střeoevropských souvislostech 1763-1805*. Praha: Togga ve spolupráci s Univerzitou Karlovou v Praze, Filozofickou fakultou, 2011; str. 18

52 (...) *die Moral, die Erziehungskunst, die teutsche Schreibart und die Geschichte mit ihren Hilfswissenschaften (...)*. TOMEK, Wenzel Wladivoj. *Geschichte der Prager Universität*. Prag, 1849.

53 SLAVÍK, Bedřich. *Od Dobnera k Dobrovskému*. Praha: Vyšehrad, 1975; str. 43

54 *Výuka dobrého vkusu jako státní zájem*.

S jeho působením v této instituci se pojí tzv. Seibtova aféra, která proběhla na konci sedmdesátých let. Bylo odhaleno, že v pražských knihkupectvích se dá koupit řada knih, které cenzura zakázala. Zároveň došlo i k obvinění Seibta, jakožto šířitele nesprávných myšlenek, proto se musel odebrat do Vídně a obhájit se. To se mu podařilo, a tak ho tato aféra nijak významně nepoznamenala. Roku 1783 byl zvolen rektorem, po pěti letech přenechal stolicí estetiky A. G. Meissnerovi, který byl jeho žákem, a sám přednášel už jen filosofii. Roku 1801 odešel na odpočinek a o pět let později zemřel.

6. Seibtovy Klugheitslehre

O tom, co Seibta vedlo k přednášení a později i vydání *Klugheitslehre*, se dozvídáme z předmluvy. Jeho prvotním zájmem bylo, aby studenti úspěšně přešli z akademického do praktického života. Když opustí univerzitu, jsou nezkušení a chybí jim patřičné společenské dovednosti, díky kterým se můžou správně vypořádat s rozličnými situacemi. Bez patřičného vedení jim nezbyvá, než se životem protloukat metodou pokus-omyl a poučit se z vlastních chyb. Kvůli této situaci se Seibt rozhodl začít vedle svých řádných přednášek pořádat i tyto mimořádné veřejné. Ty se podle něj setkaly s velkým úspěchem, neboť prý byly nejen hojně navštěvované, ale později mu mnozí jejich posluchači vyjádřili své díky, když se dostali do civilních nebo vojenských funkcí. S úspěchem přišlo i přání na vydání tištěné verze přednášek, čemuž se Seibt, dle svého tvrzení, vzpíral, neboť mu přišly nedokonalé. Protože se však bál, že by někdo vydal jeho přednášky i bez dovození, nakonec se rozhodl, že to raději udělá sám.⁵⁵

Samotná kniha je rozdělena do dvou dílů a strukturou by se dala připodobnit k učebnici – nejprve je vyložena látka, poté Seibt vše doplňuje příklady pro názornější pochopení. Ty jsou buď založeny na příbězích z historie, zejména antické, nebo na Seibtem vymyšlených modelových situacích. Hrdinové těchto situací často mají jméno, které prozrazuje jejich charakter. Poté, co se mezi aktéry odehraje modelová situace, rozebírá Seibt, v čem byla chyba, či co naopak proběhlo zcela dle zásad *Klugheitslehre*.

Bedřich Slavík ve své práci *Od Dobnera k Dobrovskému* tvrdí (1975), že Seibt se stal populární díky přednáškám o morálce, v nichž „podával návody, jak zbohatnout, získat přízeň mocných (...), stát se mistrem intrik.“⁵⁶ Dodává, že to „překvapuje u toho, kdo přednášel na teologické fakultě a byl sekretářem arcibiskupovým. Nepřekvapuje však v době bezohledně vystupňovaného utilitarismu, jehož zastáncem byl Seibt i v osobních sporech a při prosazování vlastní popularity.“⁵⁷ Předpokládám, že přednáškami o morálce myslí Slavík v tomto případě *Klugheitslehre*. Z čeho však vyvozuje, že se někdo po jejich přečtení (či vyslechnutí) stane mistrem intrik, je mi záhadou, protože nejenže v nich o nic takového nejde, ale dokonce se vůči

---

⁵⁵ Je zajímavé, že obdobný důvod k vydání udává i Baldassare Castiglione ve svém *Dvořanovi*.

⁵⁶ *Od Dobnera k Dobrovskému*; str. 44

⁵⁷ *tamtéž*

podobnému vnímání Seibt vymezuje. A naopak – údiv pramenící z užívání „těchto metod“ osobou spjatou s duchovním prostředím není na místě, neboť právě církev leckdy sklouzávala k poněkud diskutabilním metodám. Proto se domnívám, že Slavíkovo hodnocení je ovlivněno spíše osobním jednáním K. H. Seibta, než samotnými *Klugheitslehre*.

Dobře obsah *Klugheitslehre* shrnuje Stanislav Sousedík, ale domnívá se, že Seibtovým „výkladům chybí jakoby jeden rozměr, a to v čtenáři vyvolává posléze dojem plochosti,“ jelikož v jeho myšlenkovém světě není místo „pro problematičnost lidského života, kterou dovedl v nadsázce někdy až křečovité vyzdvihnout barok, pro smrt, nudu, neopětovanou lásku či beznaděj.“⁵⁸ Inu, barokní emocionalita se u Seibta člověk vskutku nedočká, ale ještě proto bych *Klugheitslehre* neviděla jako *plaché*. Mají koneckonců sloužit jako příručka, nikoliv coby příprava na tragédie, které člověka v životě mohou potkat.

V následující části se podrobně zaměřím na Seibtovo pojetí, ale zároveň se pokusím ho porovnat s postoji dalších autorů.

6.1 Pojem *chytrost* a jeho typologie

Seibt *Klugheitslehre* pojímá jako vědu, jejímž předmětem zkoumání je *chytrost*. Adjektivum od *chytrosti*, tedy *chytrý*, se v životě běžně spojuje s různými situacemi – např. *chytrá* rada (ein kluger Rath) nebo *chytré* chování (ein kluges Benehmen).⁵⁹ V této části se objevují také základní rady a poučky, jež jsou všem spisům o *chytrosti* společné: myslet na budoucnost, neshovívavě se každému svá tajemství, poučit se z vlastních zkušeností a cizích neštěstí, co nezmůže síla, tam často uspěje *chytrost*. Co spojuje výše uvedené příklady, je dle Seibta zaprvé, že „*chytrost* se nezabývá předměty spekulací, ale má povahu praktického rozumu a odráží se ve skutečném jednání lidí, a zadruhé, že při *chytrosti* záleží hlavně na výběru vhodných prostředků k dosažení cíle.“⁶⁰ Výběr vhodných prostředků přísluší rozumu. „Z toho tedy vychází, že *chytrost*, je schopnost rozumu vybrat si k danému cíli vhodné

---

⁵⁸ SOUSEDÍK, Stanislav. *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*. Praha: Vyšehrad, 1997; str. 277

⁵⁹ SEIBT, Karl Heinrich. *Klugheitslehre, praktisch abgehandelt, in akademischen Vorlesungen*. Prag, 1799. 1. sv.; str. 2

⁶⁰ „Fürs Erste, daß die Klugheit sich nicht mit Gegenständen der Spekulation beschäftige, sondern, daß sie eine Eigenschaft des praktischen Verstandes sey, und in wirklichen Handlungen der Menschen sich äußere. Fürs Zweyte, daß es bey der Klugheit hauptsächlich auf die Wahl schicklicher Mittel zu Endzwecken ankomme.“ *Klugheitslehre*, 1. sv.; str. 4

prostředky a správně je použít.“⁶¹ Zároveň musí být chytrost vždy v souladu s náboženskými a mravními zásadami. Chytrost patří k vnějším statkům a o její nabytí se sami musíme zasloužit. Existují dva druhy – teoretická a praktická. První je povšechná znalost věci, druhá je schopnost přizpůsobit chytrost vůči chování jednotlivých lidí. Proto je teoretická chytrost svým způsobem filosofií. Než se člověk pustí do praxe, je třeba nastudovat teorii – důležitá je praktická filosofie, znalost lidí a historie, coby prostředky k získání praktického rozumu. Člověk by se měl připravit na případy, které mohou nastat, a pro ošemetné situace si vytvořit jakousi zásobu možného jednání, z které pak lze čerpat. Neobyčejná důležitost ve vztahu k dosažení chytrosti je přikládána zkušenosti, ale v ideálním případě se člověk poučí z cizích, nikoliv vlastních omylů. Též se objevuje všeobecná snaha kultivovat čtenářovu schopnost kritického uvažování.

Někteří autoři navíc popisují vztah chytrosti k moudrosti. Podle Federa je chytrost v moudrosti již obsažena, naproti tomu Thomasius se pouští do zevrubnějšího vysvětlení a dochází k závěru, že *„moudrost je čistá náklonnost k dobru, bez jediného sklonu ke zlu, a bez strachu z něj nebo jeho zkušenosti. Chytrost ale znamená náklonnost k dobru, která je však popřena sklonem ke zlu nebo strachem z něj.“*⁶² Moudrý v pravém smyslu tak může být pouze Bůh, člověk je jen chytrý – a chytrost je ctnost vyhrazena jen nemnoha šťastlivcům. Zdálo by se tedy, že se tím celý problém moudrosti a chytrosti vyřešil, ale ne tak docela. Thomasius totiž připouští existenci lidské podoby moudrosti. V této podobě *„je moudrost nauka, která hledí především na dobro a ukazuje, jak docílit toho, aby se člověk vrátil z cesty pošetilosti na cestu moudrosti a dál po ní pokračoval. Chytrost je nauka, která především ukazuje, jak se chránit před překážkami, které jsou dobru kladeny.“*⁶³ Jedno bez druhého však nemůže existovat, v moudrosti je obsažena chytrost a vice versa.

---

⁶¹ „Hieraus ergibt sich nun folgender vorläufige Begriff von der Klugheit überhaupt genommen, daß sie sey, eine Fertigkeit des Verstand es schickliche Mittel zu Endzwecken zu wählen, und zweckmässig anzuwenden.“ *Klugheitslehre*, 1. sv.; str. 4

⁶² „Weisheit bedeutet eine lautere Neigung zum Guten, ohne einzige Neigung zum Bösen, auch ohne Furcht oder Erfahrung des Bösen; Klugheit aber bedeutet eine Neigung zum Guten, welche von der Neigung zum Bösen oder von der Furcht des Bösen bestritten wird.“ *Kurtzer Entwurff der Politischen Klugheit*; str. 6

⁶³ „Nemlich die Weißheit ist eine Lehre, welche vornemlich auff das Gute siehet, und zeigt, wie man solches erlangen, sich vom Wege der Thorheit auff den Weg der Weißheit wenden, und auff diesem wohl fortkommen möge. Die Klugheit ist eine Lehre, welche vornemlich zeigt, wie man sich von der Irrwegen und Hindernissen des Guten in acht nehmen solle.“ *tamtéž*; str. 17/18

Spokojit se jen se schopností chytře žít? Nikoliv ve von Rohrově⁶⁴ případe – ten totiž zařazuje i kapitolu, jak chytře zemřít (*Von der Klugheit zu sterben*), kde radí nejen, jak se zaopatřit duševně, aby se člověk dočkal věčné blaženosti, ale například i na co si dát pozor při sepisování závěti.

Výše jsem zmínila cíl, k jehož dosažení je třeba *chytrosti* používat – co se tímto cílem však konkrétně myslí? Je to blaho buď celého občanského systému (státu), anebo jednotlivce. V prvním případě se jedná o *státní chytrost* (*Staatsklugheit*) – tedy o politiku, v druhém případě jde o *osobní chytrost* (*Privatklugheit*). Ta může mít za cíl buď blaho *vnitřní* (*inner*), nebo blaho *vnější* (*äusser*). V prvním případě jde o *morální chytrost* (*moralische Klugheit*), v druhém o *občanskou chytrost* (*bürgerliche Klugheit*, též *gesellschaftliche*). Seibtovy přednášky se zaměřují výlučně na *osobní chytrost* s důrazem na *občanskou chytrost*.

Co je *morální* a *občanská chytrost*? *Morální chytrost* znamená zachovat se čestně a správně, a to zejména v krizových momentech. Její význam spočívá hlavně v tom, aby člověk neměl při svém jednání později černé svědomí a výčitky. *Občanská chytrost* nás má vést k získání vnějších statků. Seibt tvrdí, že naše blaho závisí na dvou věcech: na statcích duševních a na statcích vnějších. Obstarat si statky duševní může každý člověk sám, ale nabytí statků vnějších závisí na okolnostech, postavení a momentální situaci každého člověka. Kvůli tomu se vnějším statkům také říká statky štěstěny nebo dočasné statky – jejich držba je omezena lidským životem. K statkům vnějším tak patří např. bohatství, sláva, pohodlí apod. Statky vnější nejsou k vnitřnímu štěstí zcela nezbytné, ale mohou ho značně podpořit, jsou-li rozumně použity.⁶⁵ K získání vnějších statků nám mohou pomoci lidé, s kterými se stýkáme. Klíčem je vymyslet to tak, aby dosažení našeho záměru bylo podmínkou k uspokojení jejich vlastních přání a zájmů, aniž bychom je k čemukoliv nutili – to je základní pravidlo *občanské chytrosti*.

Rozdělení *chytrosti* nebylo nijak závazné, všeobecně se sice oddělovala *Staatsklugheit*, ale ostatní podkategorie závisely na osobních preferencích autorů. Rohr tak k dělení přidává ještě posuzovací (judicialis) *chytrost*, která zkoumá minulé činy, a poradní (consultatoria), jež se zabývá budoucností. Feder vyčleňuje

---

⁶⁴ Julius Bernhard von Rohr (1688 – 1742), kameralista, studoval v Lipsku, psal hlavně spisy ohledně správného vedení domácnosti.

⁶⁵ *Klugheitslehre*, 1. sv.; str. 10

tzv. *Haushaltungskunst*, tedy umění vést domácnost, a to jak po stránce finanční, tak organizační. Absence oddílu však nutně neznamenala, že byl jeho obsah zcela vynechán, spíše mu však bylo věnováno méně pozornosti nebo byl rozptýlen do jiných kapitol.

6.1.1 Pravá (*wahre*) a falešná (*falsche*) *chytrost*

Všechna morální jednání lidí jsou založena na sebelásce a za cíl mají vlastní blaho.⁶⁶ To platí u lidí mravných i nemravných. Mravný člověk však svého cíle dosáhne, nemravný ho buď mine, nebo ho docílí jen naoko. *Chytrosti* sice využívají oba, nemůže být však u obou stejné povahy. Blaho, kterého dosáhne počestný je pravé, kdežto u neřestného je zdánlivé, tudíž falešné. Z toho vyplývá, že *chytrost* toho prvního je pravá, ale toho druhého falešná. *Chytrost* je ctnost, a jako taková nemůže napomáhat nedovoleným cílům. Pravá *chytrost* tedy musí být ta, která k dovolenému cíli používá dovolených prostředků. Falešná *chytrost* se řídí heslem „účel světlí prostředky“ a nemůže zajistit dlouhodobé blaho. Seibt ji odsuzuje coby machiavelismus, lstivost, vychytralost.⁶⁷

Tady Seibt rozšiřuje definici *chytrosti*: je to schopnost rozumu vybrat si k danému *dovolenému* cíli vhodné *dovolené* prostředky a správně je použít. Dovolené i nedovolené prostředky a cíle demonstruje na příkladech.

Ostatní autoři o falešné *chytrosti* obvykle hovoří pouze jako o *Arglistigkeit* – lstivosti, či *Thorheit* – pošetilosti.

6.2 Pokrytectví a přetvářka

Jak se stavět k pokrytectví a přetvářce? Seibt paušálně nezavrhuje ani jedno a *chytrost* může použít obojího, ale je třeba jednat opatrně, protože právě při jejich použití lze nejspíše překročit hranici, která dělí falešnou a pravou *chytrost*. V německém originálu se setkáme s termíny *Verstellung* (*Dissimulazion*) a *Anstellung* (*Simulazion*), což by se dalo přeložit jako zastírání a předstírání.

Zastírání (*Verstellung/Dissimulazion*) je takové jednání, kdy ukrýváme to, co se v nás odehrává. Předstírání (*Anstellung/Simulazion*) je naproti tomu úmyslné

---

⁶⁶ Právě to, že „nejbližším bližním“ každého člověka je právě on sám, Seibt podotýká na více místech. Závěr je ten, že nikdo neupřednostní naše blaho před svým vlastním.

⁶⁷ *Klugheitslehre*, 1. sv.; str. 29/30

převzetí stavu, v kterém se nenacházíme. Aby se odlišilo dovolené a nedovolené zastírání a předstírání, předkládá Seibt opět několik pravidel. Kdy je tedy přetvářka dovolena? Je to v případech, kdy:

1. můžeme získat nějakou výhodu a nikoho při tom nepoškodíme
2. se o nás snaží někdo něco zjistit, aniž by mu do toho cokoliv bylo
3. jednáme s nepřáteli
4. to od nás vyžaduje slušnost a dobré vychování

Samotné praktikování předstírání a zastírání sice implikuje nemorální chování, ale Seibt i autoři z jeho okruhu dovedně vymezili hranice dovoleného a nedovoleného, a tak se proti jejich pojetí nedá nic namítat, protože je v souladu s morálkou. Navíc je úspěch ve společenském chování částečně postaven na nevinné přetvářce, protože naprostá upřímnost by ve výsledku nikomu neprospěla.

Basedow k přetvářce poznamenává, že když už se člověk v dovoleném případě přetvařuje, je obvykle lepší, když to činí slovy a výrazem, které jsou nejednoznačné, a které si ten druhý jen nedopatřením vyloží špatně, než kdyby se přetvařoval vykládáním nepravd.⁶⁸ Zajímavý přístup k této problematice vykazuje Feder, když to, co se obvykle nazývá přetvářkou, označuje jako *Feinheit* – jemnost. Proč se k tomuto kroku rozhodl, není jasné, jako jediné vysvětlení mě napadá snaha vyhnout se negativním konotacím spojeným s pojmem přetvářka.

Příklad využití nemorální přetvářky představuje například *Breviář politiků*, jehož autorství je připisováno Julesu Mazarinovi.⁶⁹ Mazarin to vyřešil doporučením, aby člověk přetvářky užíval neustále – zjištění zvenčí, co si myslí či co cítí, je nežádoucí. Jakožto obratný politik bezpochyby kalkuloval s tím, že každý projev vnitřního života může být použit v jeho neprospěch a jen dokonalá disciplína, sebeovládání a pečlivé pozorování slabostí ostatních mu zajistí výhodu a ochrání ho před jakýmkoliv možným zneužitím ze strany případného protivníka. Tradičním prostředkem přetvářky byly neupřímné komplimenty, kterými se ten, kdo jich užíval, snažil zavázat si obvykle výše postavené osoby.

---

⁶⁸ BASEDOW, Johann Bernhard. *Practische Philosophie für alle Stände, Ein weltbürgerlich Buch ohne Anstoß für irgend eine Nation, Regierungsform und Kirche*. Zweyte verbesserte Auflage. Dessau, 1777. 1. sv.; str. 217

⁶⁹ Sám Seibt tuto příručku zmiňuje, ale zároveň doporučuje užívat ji obezřetně, a varuje, že obsahuje mnoho „nebezpečných, pseudopolitických maxim“.

Problematika zastírání a předstírání vyvolávala poměrně živou diskuzi zejména v době reformace a zaměstnávala všechny, kdo měli co dočinění s misijní činností. Zde měla zásadní význam pasáž z listu sv. Pavla Korintským, v níž se hovoří o tom, že je třeba se přizpůsobit těm, kdo naslouchají, a tak je „přivést ke Kristu“.⁷⁰ Přizpůsobení se místnímu prostředí, zatajení či poupravení jistých skutečností bylo nezbytné (alespoň tehdejšíma očima) k dosažení kýženého cíle. Záleželo na tom, kdo byl předmětem přesvědčování, a podle toho se „vypíchnul“ potřebný náboženský aspekt.

6.3 Znalost lidí

Schopnost vypořádat, s kým má člověk tu a čest a přizpůsobit tomu chování vůči dané osobě, byla naprosto zásadní dovedností k dosažení úspěchu ve společenském styku, takže se jí přirozeně věnovala značná pozornost. Znalostí lidí se podle Seibta rozumí pochopení jejich ctností, neřestí a slabostí, zjištění toho, co je pohání, či co stojí za jejich názory. Znalost lidí dělil na všeobecnou (teoretickou) a konkrétní. Teoretická znalost sloužila jako základ pro konkrétní poznání.

K základním prostředkům, jak zjistit, co se skrývá v nitru každého člověka, patřilo odhalení temperamentu, a s tím související převládající vášně a fyziognomie. Fyziognomie sloužila jako jeden ze způsobů, který mohl pomoci při odhalování charakteru. Seibt však nedoporučoval posuzovat lidskou povahu zcela v závislosti na rysech obličeje a jeho postoj byl spíše zdrženlivý. Na druhou stranu však fyziognomii ani nevyvracel coby pavědu a doporučoval si obličejových rysů všimnout, ovšem ve vztahu k celkové osobnosti člověka. Nelze totiž vyvozovat závěry pouze z jednoho rysu a je třeba pamatovat na to, že v přírodě spolu vše souvisí. Nejsnáze k odhalení povahy mohlo dojít, jak poznamenává Rohr, pokud byl zkoumaný objekt posilněn alkoholem, nacházel se ve společnosti žen a oddával se hře. Dodával však, že ony ženy však musí být hezké, opilost přiměřená a ve hře by mělo být něco vsazeno.⁷¹

V dělení temperamentů se pracovalo s antickou typologií čtyř hlavních druhů – cholerického, sangvinického, melancholického, flegmatického a jejich

---

⁷⁰ VILLARI, Rosario, ed. *Barokní člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2004; str. 168

⁷¹ ROHR, Julius Bernhard von. *Julii Bernhardts von Rohr Einleitung Zu der Klugheit zu leben/ Oder Anweisung, Wie ein Mensch zu Beförderung seiner zeitlichen Glückseligkeit seine Actiones vernünftig anstellen soll*. Leipzig, 1715; str. 408

kombinacemi. Podle Heumanna lze temperament rozpoznat podle barvy obličeje, řeči, očí, stavby těla, pokožky a chůze, převládající vášně pak podle toho, co člověka rozčílí, na co myslí, čím si jej znepráteleme nebo spřátelíme, z čeho má radost a co ho zarmoutí. Svými znalostmi si byl natolik jist, že odvážně prohlašoval svou schopnost vyčíst z jednoho jediného kázání kazatelův temperament. To Seibt k této problematice přistupoval rozhodně obezřetněji, podával pouze základní informace a odkazoval na učence, kteří se těmito tématy zabývali podrobněji.⁷²

Jako důležitější než samotné temperamenty byly vnímány vášně, kterými jsou lidé ovládáni. Obvykle se rozlišovaly tři základní, a to smyslnost (*Wollust*), ctižádost (*Ehrgeiz*) a hamižnost (*Habsucht/Geiz*). Vlášnoucí vášně je taková, jejíž uspokojení si člověk určil za cíl buď kvůli nesprávnému úsudku, nebo zkaženosti srdce.⁷³ Může se však stát, že se dostane do rozporu s jinou vášní, která není dominantní, a přesto nevítezí. K tomu dochází ovšem jen v případě, že by její upřednostnění mohlo být v dlouhodobém horizontu škodlivé. Dělení vášní, které níže uvádím, se mi jeví jako Seibtův originál, jinde jsem se s ním nesetkala.

6.3.1 Smyslnost

Cílem smyslnosti je požitek, kterému člověk vše podřizuje. Není však jen jeden druh smyslnosti, ale existuje více podob. Je to smyslnost:

1. prostopášná neboli bakchantská – takový člověk rád jí a pije
2. zhýčkaná – nesnese žádné nepohodlí
3. chlípá – název mluví za vše
4. učená – touží po poznání a vědomostech
5. dobrosrdečná činí dobro jiným a má z toho radost

Seibt popisuje, jak lze zjistit, kdo kam spadá, a jak si ho naklonit (kromě chlípáka – prostředek k jeho naklonění je nemorální). Průměrný člověk ovládaný smyslností (mohli bychom možná říci hédonik) je člověk bez zásad, pevného charakteru, energie. Neplánuje, málo myslí na budoucnost a je otrokem pocitů.

---

⁷² Sám k dalšímu studiu doporučuje tyto autory: *Von den Leidenschaften* J. F. Zückerta, *Untersuchung über den menschlichen Willen* (2. sv.) J. G. H. Federa, *Philosophische Aphorismen* (2. sv.) E. Plattnera a *Physiologii* A. von Hallera.

⁷³ *Klugheitslehre*, 1. sv.; str. 177

6.3.2 Ctižádost

Ctižádostiví lidé se chtějí dobrat uznání a cti. Je šest druhů ctižádosti:

1. vulgární – hledá výhody ve statcích štěstěny (v bohatství, nádheře)
2. učená – chce se vědomostmi a učeností vyznamenat a předstihnout ostatní
3. pokrytecká – předstírá mravnost, aby vytěžila výhody
4. hrdinská – chce získat nesmrtelnost hrdinskými a odvážnými činy
5. politická – touží po vedení v politických funkcích
6. podivínská – touží po obdivu a pozornosti svévolným a zvláštním způsobem jednání a myšlení

Čest Seibt vnímal jako jeden z prostředků, který nám napomáhá přesvědčit ostatní lidi o naší morální hodnotě. Člověk, o kterém se ví, že je čestný, má ve společnosti značné výhody – lidé mu rádi pomohou, na jeho slovo je spolehnutí a samotná známost s ním může být přínosná. Aby si člověk mohl nárokovat úctu a respekt, zdaleka nestačí se dobře narodit, ale naopak své kvality musí prokázat činy, na jejichž základě pak může požívat vážnosti. Podle Heumanna je ctižádost nebezpečná v tom, že při šplhání po společenském žebříčku se člověk setká s nepřátelstvím a závistí, přičemž obojímu se snaží *Klugheitslehre* vyhnout. Chytrý člověk staví do popředí klid mysli. Nelze ovšem říci, že by se čest a moudrost neslučovaly, jen je potřeba odlišit nerozumnou a rozumnou ctižádostivost. Rozumná ctižádost vnímá čest pouze jako prostředek ke štěstí, nikoliv cíl. O tom, jak dosáhnout vnitřního klidu, má celou kapitolu Rohr. Protože jeho spis je v porovnání s ostatními zaměřený velmi křesťansky, rozděluje pohanský a křesťanský způsob, jak dojít klidu. Pohanský způsob souvisí s proudem stoické filosofie, z které si sice mohou něco odnést i křesťané, ale není pro ně tak důležitá. Křesťanský proud spočívá v uchování čistého svědomí a dodržování božích zákonů, proto ateista pravého klidu mysli nikdy nedorazí.

6.3.3 Hamižnost

Hamižnost nalézá štěstí v získávání majetku a nemá žádné další dělení. Podle Heumanna je člověk ovládaný touto vášní jako jediný z oněch tří nevhodný k navazování přátelství.

6.4 Obratnost rozumu

Člověk by se měl vždy snažit žít v současnosti, což v praxi znamená, že si má vybrat takovou oblast zájmu, která se hodí do dané doby. Při výběru zaměstnání je nutné brát zřetel na své vlohy, ale zabývat se pak výlučně jen vybraným oborem není žádoucí – Seibt nabádá, aby si čtenář rozšiřoval obzory i v jiných oblastech. Dále doporučuje nevychvalovat se do nebes, ale vyhnout se falešné skromnosti, neprozrazovat všechny svoje přednosti a chovat se zdrženlivě. Nevyplatí se zbytečně se svými schopnostmi vytahovat a blýskat – když člověk odhalí všechno hned, nemá, čím by pak udržel pozornost ostatních. Cílem je být co nejlepším společníkem, ale zároveň se nesnažit pouze o intelektuální dokonalost, ale mít i „dobré srdce“.

6.5 Pozemský majetek

Zabezpečení materiálních potřeb nám také napomáhá ke štěstí, proto by si každý měl obstarat tolik pozemských statků, kolik mu okolnosti dovolí. Nikdo totiž nevidí do budoucnosti a může se stát ledacos. Seibt chválí spořivost, pracovitost, spořádaně vedenou domácnost a radí vybrat si dobře placené zaměstnání, které lidé vyhledávají. K tomu, aby měl člověk přehled o svých financích, doporučuje vedení osobního účetnictví a pečlivě zapisování příjmů a výdajů. Šalamounským řešením je obstarání si manželky, která není zvyklá na to, že disponuje velkými finančními prostředky, a tudíž umí vést dobře domácnost. Co se týče získávání dědictví, je nutné se vyvarovat toho, abychom sáhli k nedovoleným prostředkům. Bohatě se oženit ovšem dovoleno je, nicméně to Seibt nedoporučuje – bohaté manželky jsou prý často hamižné nebo marnotratné, a manžel se snadno ocitne pod pantoflem. Právě tyto základy finanční gramotnosti a vedení domácnosti pojednávali jiní autoři pod heslem *Haushaltungskunst*.⁷⁴ Heumann se se Seibtem shoduje, ale přidává poměrně zajímavou typologii dovolených prostředků, které vedou k dosažení bohatství. Jedná se o prostředky nejisté a nebezpečné – sem spadá hledání pokladů, hornictví, alchymie apod. Jisté a bezpečné jsou ty, které zmiňuje Seibt výše. Práci, jakožto nejobvyklejší zdroj příjmů, dělí Heumann na ušlechtilou (*edel*) a neušlechtilou (*unedel*). K neušlechtilé patří všechny druhy

---

⁷⁴ Správnému hospodaření byl věnován i samostatný žánr v němčině známý pod názvem *Hausväterliteratur*.

manuální práce a zaměstnání provozovaná za denní mzdu. Výjimkou je, pokud takovouto práci člověk nevykonává přímo, ale např. mu patří podnik či je vedoucím. Naproti tomu ušlechtilá povolání jsou pouze dvě, a to úřad nebo studium. Výborný řemeslník je však lepší než polovzdělaný student.

6.6 Přátelství

Přátelství bylo do jisté míry vnímáno jako utilitární instituce, neboť k dosažení cílů se mnohdy cizí pomoc hodila. Z toho důvodu platilo, že čím více přátel a mecenášů, tím lépe. Často to však byli přátelé spíše v uvozovkách – Seibt jimi myslel osoby, které jsou nám nakloněny. Spřátelit si druhé mohl člověk tím, že žil křesťanským a ctnostným životem. Pravidlo volby přátel podle užitečnosti bylo cíleno hlavně na mladé lidi, neboť ti si dle Seibta přátele volí s ohledem na osobní sympatie. Každý myslí v první řadě na sebe a nemůžeme čekat, že se kvůli nám obětuje.

Pohybovat bychom se měli v počestné společnosti. Aby si člověk získal oblíbenost, je třeba dodržovat zásady slušného chování, být způsobný a zdvořilý. V otázce nepřátel se doporučovala opatrnost, neboť jak říká Heumann – žádný není tak malý, aby nemohl napáchat velké škody. Za nejnebezpečnější se považovali nepřátelé skrytí, proto byla třeba se vyhnout důvěřivosti. Napříč spektrem zní myšlenka, že spolehnout se lze jen na sebe.

6.7 O půvabu,⁷⁵ zdvořilosti⁷⁶ a způsobnosti⁷⁷

Sám Seibt má problém s jasnou definicí půvabu. Podle něj spočívá v celkovém dojmu, který člověk vnímá, ale nedokáže jasně vystihnout. Základem je potlačení jakékoliv hrubosti a divokosti. Výraz, gesta, držení těla, vše musí prozrazovat jemnost, uměřenost a odpovídat zásadám dobrého vychování.

„Pod zdvořilostí rozumíme takové dodržování slušnosti ve styku, které bylo zavedeno mezi lidmi mlčenlivou dohodou na základě zvyklostí a mravů.“⁷⁸ Zde jasně vidíme, že Seibt nesdílí postoj Zedlerova lexikonu (viz výše). Kvůli rozdílnému pojetí zdvořilosti mezi národy se dá vyvodit jen několik pravidel. V první řadě je nutné držet se obvyklých způsobů a být dobrým pozorovatelem místní etikety. Ve

---

⁷⁵ V originále se kapitola jmenuje Vom Anstand, ale v tomto případě se nejedná o slušné chování. Za Anstand Seibt hned v závorce uvádí *bonne* – gráce a významově nejbliže se mi jeví *půvab*.

⁷⁶ Civilité.

⁷⁷ Politesse.

⁷⁸ *Klugheitslehre*, 2. sv.; str. 216

společnosti si nejsme rovni ani dnes, tím spíše to platí pro Seibtovu dobu. K nadčasovým poučkám, které se stále znova v příručkách objevují, patří nutnost prokazovat úctu výše postaveným osobám nebo ženám (byť nižšího postavení), oblékat se čistě a přiměřeně svému stavu, neskákat do řeči, nešeptat si u stolu a s humorem zacházet opatrně, aby se nikdo nemohl cítit dotčen.

Způsobnost je schopnost počínat si ve společnosti tak, že nikoho neurazíme, že můžeme být spokojeni sami se sebou a ostatní s námi. V ideálním případě se nejen vyhneme zneprátení jiných lidí tím, ale také nám slušnost získá příznivce, když se projeví naše ochota, dobré srdce apod.

6.8 Manželství

Manželství bylo důležitým prostředkem k dosažení vnějšího štěstí. Aby se předešlo možnému nezdaru, nevyhýbal se mu žádný autor, neboť právě z nepodařeného svazku vznikají dle Seibta ty nejhorší škody a Heumann se ho nebojí připodobnit rovnou k očištku. Dnešnímu čtenáři musí v jistých ohledech dobový pohled na problematiku připadat úsměvný, ale zároveň se nemohu zbavit dojmu, že ani autoři vše nemysleli naprosto vážně, a podezírám je, že do textu úmyslně vnášeli humornou invenci kořeněnou ironií, která místy prosvítá pod povrchem. Abych uvedla příklad, Heumann vyjmenovává důvody, proč je výhodné vstoupit do manželství. Kromě těch obvyklých, jako zajištění potomstva a ochrana před smilstvem, přidává i jeden kuriózní – má-li muž ženu a děti, zvyšuje se tím jeho šance, že ho případní nepřátelé ze soucitu ušetří jinak nepochybně pohnutého osudu. Těžko říct, zdali Heumann zrovna tímto příkladem někoho přesvědčil, aby vstoupil do manželství.

Podle Seibta se většinou muž žení (nezapomínejme, že byli cílovou skupinou) z postraních úmyslů a podle nich si vybírá ženu. Mezi obvyklé pohnutky ke vstupu do manželství patří zlepšení postavení či finanční situace, zajištění potomstva, ochrana před hříchem, jindy se muž žení, protože už má určitý věk a zdá se mu to jako dobrý nápad, či hledá někoho, kdo se o něj bude starat. Zajímavá, a troufám si říci, že typicky osvícenská, je myšlenka, že šťastné manželství rovná se šťastná domácnost, ve šťastné domácnosti musí být šťastný muž, šťastný muž musí být dobrým člověkem, a dobrý člověk je užitečný pro stát. Vzhledem k tomu, že je člověk tvor společenský, stav manželský je pro něj přirozený. Naproti tomu

Heumann tvrdí, že *politicus* (viz výše) by se neměl ženit, a pokud už tak učiní, nesmí svou ženu nechat, aby nad ním vládla. Na druhou stranu si trochu protičeří, když dodává, že svobodný stav se hodí pro lidi, kteří mají dar zdrženlivosti, což je však zároveň vlastnost, kterou disponuje jen málokdo. Oženit se muž má, když je to ze svobodného rozhodnutí a nenutí ho k tomu žádné vedlejší okolnosti. Za choť si má vybrat osobu sobě rovnou.⁷⁹ Překážkou může být rozdílné náboženství, ale i fyzický vzhled (hezká a ošklivý, ošklivá a hezký). Ideální věk na ženění stanovil Heumann na 27 až 30 let. Vezme-li si mladý muž starou ženu, je to podle Seibta skandál, opačný případ také nedoporučuje, ale nemá k němu tak vyhrčené stanovisko. Při výběru manželky je ideální řídit se rozumem, nikoli se nechat ovládnout city. Aby se muž nedal zmást případnou přetvářkou, je dobré pozorovat matku své budoucí nevěsty.

Jaký byl ideál ženy? Podle Seibta měla být citlivá a něžná, ale nikoliv přecitlivělá, rozumná, ale ne učená – učenost je pro ženu zbytečná a navíc by mohla vyděsit muže, který hledá domácí typ. Je to pro ni i věc nepřírozená a dá se omluvit jen v případě, že ženě chybí tělesné přednosti. Lze se předpokládat, že žena, která věnuje tolik času vzdělání, zanedbává své povinnosti a nevyzná se v ženských věcech. V podstatě jí stačí selský rozum. Je také nerozumné vybrat si přespříliš hezkou ženu (i kdyby byla ctnostná), je totiž velmi těžké udržet v souladu ctnost a krásu. Taková žena se bude muset stále vyrovnávat s tím, že ji někdo bude svádět, což přirozeně musí znepokojoovat jejího muže. Žárlivost otráví vzduch a mezi manželi začne být dusno. Jako přirozená je stále vnímána podřízenost ženy vůči muži, neboť „tak to chce Bůh i příroda“. Seibt podává i rady, jak si počínat v případě, že se muž už oženil a situace se nevyvíjí dle jeho představ. Jedinou cestou je pak zaujmout optimistický postoj a snažit se obstarat manželce dobrou společnost, aby přejala zvyky žen, které její choť shledal vhodnými.

Heumann u budoucí ženy hleděl na tři aspekty – nitro, fyzické předpoklady a materiální situaci. Vlastnosti doporučoval stejné jako Seibt, pouze o učenosti se nikterak nevyjadřoval. Jako nejvhodnější temperament viděl kombinaci melancholicko-sangvinickou. Po fyzické stránce měla být silná a zdravá, aby zaručila kvalitní potomstvo, a zároveň hezká, ale nijak výjimečně.⁸⁰ V souvislosti

---

⁷⁹ Zásada „*si vis nubere, nube pari*“.

⁸⁰ Na přílišnou atraktivitu nahlížel stejně jako Seibt.

s fyzickou podobou se Heumann táže: „*Jak by bylo možné s chutí byt' jen políbit opičí tvář nebo sviště?*“⁸¹ Materiálním předpokladem byla hlavně vznešená rodina, která mohla poskytnout potřebné zázemí.

S otázkou manželství se pojila i potřeba poučit rodiče o výchově dětí. Tomu se Seibt nevěnuje, proto toto téma nebudu rozebírat podrobněji, ale považuji za vhodné zmínit, že bylo běžnou součástí společenských příruček.

---

⁸¹„Wie ist es aber möglich, ein Affen=Gesichte oder Murmeltier mit appetit nur zu küssen?“ *Der Politische Philosophus*; str. 54 Zajímavostí je, že když *Philosophus* vyšel podruhé roku 1724 v rozšířeném a „vylepšeném“ vydání, tato věta se zde už neobjevuje.

7. Shrnutí Klugheitslehre

Seibt nebyl ve svých myšlenkách nikterak originální, *Klugheitslehre* jsou kompilací známých životních pravd a zkušeností, pouček a morálních maxim, postřehů dalších učenců a spisovatelů. Na tomto základě bych řekla, že jako žánr se vlastně rychle vyčerpaly. Leč právě ve faktu, že k tomuto vyčerpání vůbec mohlo dojít, bych viděla důkaz toho, že se Seibtovy *Klugheitslehre* nebyly osamocenou vlašтовkou, ale prací, která měla předobraz v bohaté a aktuální zahraniční literatuře. Důležitý je nepochybně způsob, jakým byly *Klugheitslehre* prvně představeny. Ve vysokoškolských přednáškách mohl Seibt dopředu počítat s obecnstvem, prezentované myšlenky mu přizpůsobit a zjistit poměrně rychle ohlas. Sám byl pochopitelně obeznámen s celou řadou tematicky souvisejících prací, přičemž tituly některých z nich podává v druhém dílu, což mi mimo jiné velmi pomohlo se ponořit do tématu hlouběji a práce mezi sebou porovnat. Právě po komparaci jednotlivých částí mohu konstatovat, že k žádným zásadním odlišnostem v přístupu k jednotlivým tématům nedochází, a autoři se povětšinou shodují. Seibtův největší přínos spočívá zejména v tom, že do pražského prostředí přenesl celou řadu nových osvícenských myšlenek, kterými ovlivnil další generace studentů Karlo-Ferdinandovy univerzity. Dokázal též vytvořit metodický a srozumitelný systém, v kterém pokrývá všechny důležité oblasti společenského života, podle něhož se lze spolehlivě řídit, a který v ničem nezaostává za díly jeho inspirátorů či předchůdců. Nepochybně i zodpovědný vědecký přístup ke *Klugheitslehre* přispěl k jeho úspěchu. Zvládnout umění chytře žít vyžadovalo splnění mnoha předpokladů, teoretické i praktické znalosti, značnou dávku trpělivosti a umění spojit zdánlivě nespojitelné. Jako fascinující vnímám i potřebu jednotlivých autorů všechno naprosto přesně rozdělit, vymezit a do nejmenších podrobností rozebrat. Může se zdát, že by bylo snazší zabít mytického Kostěje Nesmrtelného⁸², než vyhovět jedné takové příručce. Přesto se dědictví osvícenství vyskytuje dodnes a mnohdy na nečekaných místech. Jako úsměvný příklad na závěr přidávám oficiální popis časopisu *Moje psychologie*, který vychází v dnešní

---

⁸² „Smrt moje daleko jest! Na moři na Oceaně jest ostrov Bujan, na tom ostrově zelený dub, pod dubem zakopána železná skříň, ve skříni škatule, ve škatuli zajíc, v tom zajíci kachna, v kachně vejce; najde-li kdo to vejce a rozmáčkne, tehdy já v touž dobu taky zemru!“ ERBEN, Karel Jaromír. *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*. Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1869; str. 60

době: „Lifestylový časopis pro všechny, kteří chtějí porozumět svým pocitům i pocitům ostatních lidí, chtějí rozpoznat možná úskalí vztahů se svými partnery, přáteli, dětmi či kolegy a najít návod na jejich řešení, chtějí lépe poznat sami sebe, využít svých možností a zbavit se slabostí. Je určen vzdělaným, zvědavým a náročným čtenářům, kterým nabízí novinářsky i odborně špičkově zpracované a zároveň čtivé články, kvalitní testy a analýzy.“⁸³ Zdá se, že popularita některých témat zkrátka nikdy neupadne, a že jistou podobu *Klugheitslehre* (i když méně sofistikovanou) tu máme dodnes, i když to ani nevíme.

---

⁸³ Online dostupné z: <http://www.cninvest.cz/tituly/moje-psychologie/>

8. Závěr

Zájem o osobní politiku či návody na to, jak žít chytře, můžeme nalézt již v 17. století. Tato doba poznamenaná neustálými konflikty nahrávala v politickém jednání rozhodným a bezskrupulózním jedincům. Praxe používaná ve státních službách se ovšem brzy promítla i do jednání v privátní sféře. S průběhem nastupujícího osvícenství se tento způsob jednání začal proměňovat. V jeho rané fázi sice stále dominuje povrchně zaměřená touha po galantním vystupování, ale již se objevují návody na křesťanský, mravný a poctivý život, které kolem poloviny století převezmou žezlo. Dojde ke zvědečtění tématu a jeho začlenění do praktické filosofie, která je vyučována na univerzitách, čímž dochází k zprostředkování širokému okruhu posluchačů. Se samotnými *Klugheitslehre* se setkáváme ještě na počátku 19. století.

Společenská literatura 18. století nemá pouze jednu podobu, ale jde o mnohovrstevnatý fenomén vázaný na sociální proměny společnosti, ke kterému každý autor přistupoval podle svého uvážení. Tato práce není kompletním popisem myšlenkového světa příruček a měla by být brána spíše jako úvod do problematiky, přesto si myslím, že zodpovídá otázky, které jsem si položila v úvodu. S odpověďmi se však v průběhu psaní vygenerovaly nové otázky, které vybízí k dalšímu bádání. Zejména by mě zajímalo, zdali se prostřednictvím osob, které měly zkušenosti s německým školstvím, významněji projevil vliv tamějších osvícenských univerzit na vzdělávání v habsburské monarchii. S tím vyvstává otázka po pohybu informací, zájmových okruzích a vzájemných vazbách univerzitních profesorů. Zcela samostatnou kapitolu tvoří společenské příručky určené ženskému publiku – jistě by nebylo od věci porovnat je s jejich protějšky určenými primárně pro muže. Posledním bodem je tázání se po odkazu osvícenství – zanechal diskurz 18. století stopy v příručkách pozdější doby? Rozvíjí 19. století v něčem jeho myšlenky, nebo už jde vlastní cestou? To je jen namátkou pár témat, o kterých si myslím, že by stála za zpracování.

V předmluvách se osvícenští autoři s železnou pravidelností omlouvají čtenáři, že je jejich dílo nedokonalé a zasloužilo by ještě mnoho další práce. Já tuto omluvu připojuji na závěr. Přesto se doufám, že střípek, který jsem přidala do mozaiky myšlenkového světa osvícenství, není snad zcela bezvýznamný.

9. Seznam použité literatury

9.1 Prameny

1. BASEDOW, Johann Bernhard. *Practische Philosophie für alle Stände, Ein weltbürgerlich Buch ohne Anstoß für irgend eine Nation, Regierungsform und Kirche*. Zweyte verbesserte Auflage. Dessau, 1777. 2 sv.
2. CASTIGLIONE, Baldassare. *Dvořan*. Praha: Odeon, 1978. Živá díla minulosti (Odeon).
3. CRUSIUS, Christian August. *Anweisung vernünftig zu leben, Darinnen nach Erklärung der Natur des menschlichen Willens die natürlichen Pflichten und allgemeinen Klugheitslehren im richtigen Zusammenhange vorgetragen werden*. Dritte vermehrte und verbesserte Auflage. Leipzig, 1767.
4. DELLA CASA, Giovanni. *Galateo, aneb, O mravích*. Přeložil Adolf FELIX. Praha: Odeon, 1971.
5. FEDER, Johann Georg Heinrich. *Lehrbuch der praktischen Philosophie*. Vierte vermehrte und verbesserte Auflage. Göttingen, 1776.
6. GRACIÁN, Baltasar. *Příruční orákulum a umění moudrosti*. Přeložil Josef FORBELSKÝ. Praha: Odeon, 1990.
7. HEUMANN, Christoph August. *Der Politische Philosophus. Das ist/ Vernunftmäßige Anweisung Zur Klugheit Im gemeinen Leben*. Zu finden In Franckfurt und Leipzig, 1714.
8. HEUMANN, Christoph August. *Der Politische PHILOSOPVS. Das ist/ Vernunftmäßige Anweisung Zur Klugheit Im gemeinen Leben*. Verbessert und vermehret von A. S. P. Franckfurt und Leipzig, 1724.
9. KANT, Immanuel. *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. Leipzig, 1838.
10. KNIGGE, Adolph. *Ueber den Umgang mit Menschen*. Dritte vermehrte und verbesserte Ausgabe. Frankfurt und Leipzig, 1794.
11. MAZARIN, Jules. *Breviář politiků*. Přeložil Josef SPAL. Praha: Linde, 2002. DELLA
12. ROHR, Julius Bernhard von. *Julii Bernhardts von Rohr Einleitung Zu der Klugheit zu leben/Oder Anweisung, Wie ein Mensch zu Beförderung seiner*

- zeitlichen Glückseligkeit seine Actiones vernünftig anstellen soll.* Leipzig, 1715.
13. ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil, čili, O výchování.* 3. vydání, zrevidované. Olomouc: R. Promberger, 1926. Přeložil a poznámkami opatřil Antonín Krecar.
  14. SEIBT, Karl Heinrich. *Klugheitslehre, praktisch abgehandelt, in akademischen Vorlesungen.* Prag, 1799. 2 sv.
  15. STANHOPE, EARL OF CHESTERFIELD, Philip. *Letters to his son on the fine art of becoming a man of the world and a gentleman: With topical headings and a special introd. by Oliver H.G. Leigh.* M.W. Dunne, 1901.
  16. THOMASIIUS, Christian. *Kurtzer Entwurff der Politischen Klugheit/ sich selbst und andern in allen Menschlichen Gesellschaften wohl zu rathen/ und zu einer gescheiden Conduite zu gelangen; Allen Menschen/ die sich klug zu seyn düncken/ oder die noch klug werden wollen/ zu höchst=nöthiger Bedürfnis und ungemeinem Nutzen/ aus dem Lateinischen des herrn THOMASII übersetzt.* Franckfurt und Leipzig, 1710.

9.2 Sekundární literatura

1. ARIÈS, Philippe a Georges DUBY, ed. *A history of private life. Vol. 3: Passions of the Renaissance.* Přeložil Arthur GOLDHAMMER. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 1989.
2. BURCKHARDT, Jacob Christoph. *Kultura renesance v Itálii.* V Praze: Rybka, 2013.
3. CERMAN, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století: filozofové, mystici, politici.* Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011.
4. ELIAS, Norbert. *O procesu civilizace: sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny chování světských horních vrstev na Západě.* Přeložil Josef BOČEK. Praha: Argo, 2006.
5. ENGEL, Gisela. *Konjunkturen der Höflichkeit in der Frühen Neuzeit.* Frankfurt am Main: Klostermann, 2009. Zeitsprünge. Forschungen zur Frühen Neuzeit.

6. ERBEN, Karel Jaromír. *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*. Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1869
7. GEBAUER, Curt. *Geistige Strömungen und Sittlichkeit im XVIII. Jahrhundert: Beiträge zur deutschen Moralggeschichte*. Berlin: Wegweiser-Verlag, 1931.
8. HLOBIL, Tomáš. *Výuka dobrého vkusu jako státní zájem: počátky pražské univerzitní estetiky ve středoevropských souvislostech 1763-1805*. Praha: Togga ve spolupráci s Univerzitou Karlovou v Praze, Filozofickou fakultou, 2011.
9. LORENZOVÁ, Helena. *Hra na krásný život: estetika v českých zemích mezi lety 1760-1860*. Praha: KLP, 2005. ISBN 80-86791-29-7.
10. MARTUS, Steffen. *Aufklärung: das deutsche 18. Jahrhundert : ein Epochenbild*. 2. Auflage. Berlin: Rowohlt Berlin, 2015.
11. MAX, Rychner. Über den Umgang mit Menschen. *Schweizer Monatshefte : Zeitschrift für Politik, Wirtschaft, Kultur*. 1964-1965, č. 2; dostupné online z: <http://doi.org/10.5169/seals-161605>
12. *Moje psychologie* [online]. [cit. 2018-05-25]. Dostupné z: <http://www.cninvest.cz/tituly/moje-psychologie/>
13. PLAUL, Heiner. *Illustrierte Geschichte der Trivilliteratur*. Hildesheim: Olms, 1983.
14. SLAVÍK, Bedřich. *Od Dobnera k Dobrovskému*. Praha: Vyšehrad, 1975.
15. SOUSEDÍK, Stanislav. *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*. Praha: Vyšehrad, 1997.
16. ŠTVERÁK, Vladimír. *Johann Bernhard Basedow a jeho filantropinum*. Praha: SPN, 1980. Dějiny školy a výchovy.
17. TOMEK, Wenzel Wladivoj. *Geschichte der Prager Universität*. Prag, 1849.
18. VILLARI, Rosario, ed. *Barokní člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2004.
19. VÍT, Petr. Karl Heinrich Seibt a estetika napodobování: Kapitola z dějin obecné estetiky na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. H, Řada hudebněvědná*. 1985. 1984; str. 27 - 31.

9.3 Encyklopedie a lexikony

1. *Deutsche Biographie*, online dostupné z: <https://www.deutsche-biographie.de/>

2. *Meyers neues Lexikon*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1972 – 1978.
3. ZEDLER, Johann Heinrich. *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaftten und Künste*. Online dostupné z: <https://www.zedler-lexikon.de/>
4. *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. V Praze: J. Otto, 1888 – 1908.
5. ADELUNG, Johann Christoph. *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*. Online dostupné z: <http://lexika.digitale-sammlungen.de/adelung/online/angebot>